

Hacla hayat bulanların can verdiği bir edebî tür: Hacnameler

Mümin Şener

Bir ibadet olarak hacı ve hacla doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantısı olan uygulama ve mekânları konu alan eserlere Hacname adı verilir. Hacnameler; manzum, mensur ya da hem manzum hem mensur olarak kaleme alınmışlardır.

Bilindiği gibi hac, Kâbe'nin inşası ve ibadet tarihi, kıssa ve menkıbeleriyle; niyet, ihram, telbiye, tavaf, Hacerü'l-Esved'in selamlanması, Zemzem, Safa-Merve, Mina, Müzdelife, Arafat, Vakfe, kurban kesilmesi gibi mekânları ve uygulamalarıyla çok yönlü bir ibadettir. Bu çok boyutluluk tarihin akışı içerisinde yeni anlamlar kazanarak edebiyatımızı baştan başa kuşatan zengin bir edebî mirasa dönüşmüştür. Hem mensur hem de manzum olarak kaleme alınan hac ve unsurları özellikle Türk-İslam edebiyatında hatırı sayılır bir yer tutar. Bunlar arasında bilhassa manzum olanlar zevk ve estetik niteliğin nasıl da insan dimağını zorlar bir zirveye ulaştığını gözler önüne sermektedir.

Hacname denilince akla sadece seyahat esnasında yazılanlar gelmemelidir. Zira birçok şair hacca hiç gitmediği halde hac ibadeti ve mekânlarını şiirinin ana teması olarak kurgular; bazen aşk, bazen ayrılık, bazen hasret duygularını hac ve unsurlarıyla özdeşleştirerek ifade eder.

Ahmet Yesevî'nin üçüncü halifesi olan Hakîm Süleyman Âtâ (Bakırganî) hacca dair yazdıklarıyla bu sahada ilk göze çarpanlardandır. O, bu şiirinde yaşadıklarından ziyade yaşamak istediklerini söyler gibidir:

Bâkırgândır sefer kılsam tavâf kılğalı Kâ'beni

Barub rükne yüzüm sürsam görüb hannânı menânı

Hacer-i esvedga el sunsam hatîm divârını görsam

Şükür hamd ü senâ itsam seher ü katında sübhânı

Safâ diyen merveye barsam mübârek zezemi içsam

Zebîh rûhına hatm itsam birer 'aşr ile Kur'an'ı

'Arafât tağına cıksam 'acâiyip sun'ına baksam

Garîbler hücresin yapsam bolub gene ile mihmânı

Bir Yesevî dervişi olan Bakırganî'nin yazdıkları bizlere Yesevî'nin yazdıklarını hatırlatır. Yalın ve öğretici bir üslupla ve sanat kaygısı gözetilmeksizin nazmedilmiştir.

Haccın yapıldığı mekânlar ve hacla ilgili remizler bununla kalmaz. Bakırganî'nin, şiirinde sözünü ettiği hususlar kendine has özellikleriyle, divan edebiyatında sıklıkla başvurulan mazmunlara dönüşür. Neredeyse bütün divan şairlerinin eserlerinde bu mazmunlara rastlamak mümkündür.

Abdurrahman Gubarî, hacname alanında ilk kabul edilen ve oldukça yaygın ve haklı bir şöhrete sahip olan "Kâbename" isimli 3213 beyitlik manzum eserine;

"Dur yiter yatdın kıyam et ey kalem

Kâbeden yana hıram et ey kalem"

Sözleriyle başlar. Kalemimi takdir eder bir üslupla; “ey kalem artık yattığın yeter, kalk ve Kâbe’ye doğru koşup akıp git, Kâbe’den bahset” diye seslenir. Kâbe’yi yazmak tavaf etmekle bir tutulur. Bu sözlerden aynı zamanda “Kâbe dışında yazılanların beyhude yatıp durmak olduğu” anlamını da çıkartabiliriz. Şu beyitler de Gubarî’ye aittir.

“Zikr eden nâm-ı Hüdâ’yı ibtidâ

Kâbe’yi maksuda olur reh-nümâ

Beytinedir gerçi istikbâlimiz

Filhakika sanadır ikbâlimiz

Zât-ı pâkındır heman maksudumuz

Pes heman sensin bizim mabudumuz”

Her ne kadar kişi Kâbe’ye yönelse de asıl maksat yegane mabud olan Allah’a, O’nun varlığına ve birliğine yönelmek olmalıdır.

Divan edebiyatında şair, hacca gitmemiş olsa da aşkın en yaralı insanı olarak halini dile getirirken Kâbe ile özdeşleşir demiştik. Zira Kâbe sevgilinin evidir. Kâbe’nin örtüsü sevgilinin nikabıdır. Örtünün rengi şairin bahtıdır. Bu özdeşleştirme bazen Kâbe’ye varmadan başlar. Şair, aşk ateşiyle tutuşup yanan benliğiyle hac yoluna düşen kervanların önündeki meşale gibidir. Divan şiirimizin büyük ustası Nedim, gönlüne seslendiği gazelinde, âşıklar içindeki yerini hac yoluna düşen kervanların içindeki meşaleye benzetir:

“Hac yollarında meşâle-i kârbân gibi

Erbâb-ı aşk içinde nümâyânsın ey gönül.”

Şair kimi zaman da derdini dökmek için Medine’ye gider. Ravza-i Mutahhara’ya yüzünü sürer. İki cihan serveri, âşıkların önderi, sevgililer sevgilisi Hz. Muhammed Mustafa’nın muhabbetine ve onun şefaatine sığınır. Çevresinde yaşamış olduğu maddi-manevi sıkıntılarından bir an olsun rahatlayabilmek isteyen Kazasker Mustafa İzzet Efendi, hac niyetiyle yola çıkar ve ilk durağı Medine’deki Ravza ziyaretinde şu satırlarla inler:

“Ümmetinden bir sipih ü âsiyem geldim sana

El-aman ey melce-i ümmet Muhammed Mustafa.”

Edebî kişiliğiyle güçlü bir yere sahip olan şair Nesimi, “men ‘arefe nefsehû, fe gad ‘arefe rabbehû” nebevî hakikatine işaret ederek, Kâbe ziyaretinin, tavaf ve diğer menasikin tasavvufta ısrarla öne çıkartılan “kendini bilmek sırrı”na mazhar olmakla ancak gayesine ulaşabileceğini vurgular. Aşk olmaksızın yapılan işin Kâbe’yi tavaf bile olsa beyhude olduğunu söylemekten geri durmaz.

“Ne bilsin Kâbe’yi şunlar ki nefsin sırrını bilmez

Ki özünden habersizdir hevâ ardınca ser-gerdân.”

Osmanlı hanedan üyelerinden hacca gitmek fırsatı bulan bahtiyarlardan birisi olan Cem Sultan’ın konuyla ilgili yazmış oldukları oldukça etkileyicidir. Divan sahibi bir şair olan Cem’in şiirlerinde hacla ilgili kullandığı motifler, bizzat hacca yaşamış olmanın onda bıraktığı tesir ile olağanüstüdür. Beyitlerinde yaşayarak yazıyor olmanın tüm rahatlığı görülür. Hacerü’l-Esved’i, Zemzem’i, Makam-ı İbrahim’i, Mizab

(Altınoluk)'ı, Safa ve Merve'yi, sa'y'ı, tavafı, Arafat'ı, vakfeyi, ihramı, İsmail'in kurban edilmesini kendi durumuyla özdeşleştirerek nazmetmekte ustaca davranır. Hacı ve hacca dair diğer ibadet ve mekân unsurlarını titiz bir şekilde seçerek divan şiiri estetiğine uygun bir üslupla başarıyla kullanır. Kâbe'nin örtüsü ve kokusu Cem'in şiirinde sevgilinin örtüsü ve kokusu ile aynıdır. Dayanamaz da hasretiyle ölürse kefeni olmasını ister.

“Can virüpdür zülf-i müşğînün hevâsı ile Cem

Perde-i Beytü'l-Mutahhardan kılun ana kefen.”

Kâbe'ye varıldığında tavaf etmeden önce Hacerü'l-Esved'i öpme gerekliliğini bilen ve yaşayan Cem, Kâbe'yi sevgiliye, Hacerü'l-Esved'i yârin yanağındaki bene benzeterek öpme arzusunu dile getirir.

“Ka'be yüzünde benün çün Hacerü'l-Esved imiş

Yaraşur her nefes ol hâl-i siyeh-kârı öpem.”

Cem Sultan, hüzün içindedir. Sevgilisi için durmadan gözyaşı döker. Yüzünden aşağı durmadan dökülen gözyaşlarını Altınoluk'tan akan yağmur sularına benzetir. Bu benzetme ile aynı zamanda yüzünün renginin de altın sarısı gibi sararıp solduğunu mısra aralarına serpiştir:

“Çün yaşlarum yüzümden akar âsitânına

Bârî yüzüm o Ka'bede zer nâv-dân idün.”

Aynı şekilde diğer menasik ve mekânları aşkıyla özdeşleştiren Cem Sultan, ihram elbisesi giyenlerin üzerine başka bir şey giymelerinin haram oluşuna dikkat çekerek artık bundan sonra kendisine saltanat hevesinin yakışmayacağını anlamış gibidir.

“Giymesin devlet kabâsın hırka-i 'ışkun giyen

Çünkü ihrâm üzre giyemez mahrem olanlar libâs.”

Hac günleri aynı zamanda kurban günleridir. Bunu bilen Cem Sultan sevgili için canını kurban etmeyi hayal eder. Böylece hac ibadetinin kurbanla tamamlanacağı gibi Cem Sultan da aşkını canını kurban ederek gerçekleştirmek ister:

“İd ayı diyü Ka'be-i kûyunda dil-i Cem

Yâ kaşlarına cânını kurbân ider iy dost.”

Cem Sultan'ın yazdıkları bunlarla kalmaz. Kardeşi ve rakibi II. Beyazıt'la arasında büyük çekişmelere yol açan saltanat arzusu hac ziyareti sonrası bitmiş gibidir. O hacı olmanın kendisi için dünyadaki en büyük saltanat olduğunu, artık kendisine başka makam-mansıp gerekmediğini şu sözlerle dile getirir:

“Mekketu'llâh'ı varup bir gün tavâf eyledüğün

Bin Karaman bin Arab bin mülket-i Osmân'dur.”

Cem Sultan'dan aldığımız bu örneklerin yanı sıra birçok divan şairinde benzer mısralara rastlamak mümkündür. Avnî mahlasıyla şiirler yazan ve divanı olan Fatih Sultan Mehmet, Muhibbî mahlasıyla şiirler yazan Kanunî Sultan Süleyman, Sultan şairlerden Murat, III. Selim, ayrıca Neccarzâde Süleyman, İbrahim Hanif, Cudî gibi birçok şairimizin ya müstakil hacnâmeleri ya da divanlarında küçük başlıklar hâlinde hacca dair yazdıkları eserler vardır.

Sözlü ve yazılı hac edebiyatı alanında zengin bir kültür mirasımız olmasına rağmen hak ettiği ilgiyi gördüğü söylenemez. Günümüzde hacca ve umreye olan ilginin artışıyla birlikte hacca dair yazılanlarda da kayda değer bir canlanma göze çarpmaktadır. Umuyoruz ki bu süreç ilahî aşkla donanan yeni şairlerin yeni şaheserleriyle süslenecektir. Biz konuyla ilgili söyleyeceklerimize bu alandaki şöhretiyle dillerden düşmeyen ve hiç düşmeyecek olan Urfalı Nabi'nin yazdıklarıyla son verelim. Onun hac seyahati sırasında yazmış olduğu ve menkıbelerle anlatılan meşhur na'tı bu konuda şaheser kabul edilebilir. O na'tın altın mısraları durumundaki şu beyit daha düne kadar Mescid-i Nebi'nin mihrap duvarında celî sülüs hattıyla yazılı idi:

“Sakın terk-i edebten kûy-ı mahbûb-ı Hüdâ'dır bu

Nazargâh-ı ilâhîdir Makam-ı Mustafâdır bu

Felekte mâh-ı nev Bâbü's-selâm'ın sîneçâkıdır

Bunun kandili cevzâ matlâ-ı nûr-ı ziyâdır bu

Habîb-i kibriyâ'nın hâbgâhıdır fazilette

Teveffuk kerde-i arş-ı Cenâb-ı Kibriyâdır bu

Bu hâkin pertevinden oldu deycûr-ı adem zâil

Amâdan açtı mevcûdat çeşmin tûtüyâdır bu

Mürâat-ı edeb şartıyla gir Nabî bu dergâha

Metâf-ı kudsiyândır bûsegâh-ı enbiyâdır bu.”